

Kroppsvisitation av intagna med användning av narkotikahund

Anmälan

I en anmälan mot Kriminalvården, anstalten Hinseberg, som kom in till JO den 2 maj 2007, klagade Förtroenderådet, anstalten Hinseberg, genom AA, på att intagna blivit utsatta för kränkande kroppsvisitation. I anmälan anfördes att intagna hade uppmanats att sätta sig på en stol och sära på benen, varefter en hundförare hade pressat nosen på en hund mot de intagnas kön.

Utredning

Anmälan remitterades till Kriminalvården för yttrande. I sitt remissvar anförde Kriminalvården, huvudkontoret, genom generaldirektören BB, i huvudsak följande.

Sakförhållanden

Allmänt om Kriminalvårdens hundverksamhet

De tjänstehundar som används inom Kriminalvården är uteslutande narkotikahundar. Narkotikahunden med hundförare, s.k. hundekipage, har till uppgift att bistå annan kriminalvårdspersonal vid säkerhets- och kontrollarbete inom Kriminalvården för att förhindra införandet av droger på anstalter och häkten samt för att upptäcka och omhänderta droger som har tagits in. Hundekipage används vid visitationer av lokaler och personer samt vid granskning av brev och andra försändelser. Kriminalvården har utarbetat riktlinjer för arbetet med narkotikahund.

Kriminalvården genomför utbildning och kontroller av hundförare och hundar varje år enligt en särskild provningsordning. Kriminalvårdens hundförare utbildas noggrant bland annat i tillvägagångssättet vid visitation mot person och i hur man bemöter en person som skall visiteras med hjälp av hund. Hundarna är inte dresserade till repressiva inslag utan enbart till att genom markering visa sin förare att det finns lukt av narkotika. Hur hundekipagen genomför sökning mot person kontrolleras särskilt och de hundekipage som inte bedöms klara kraven frånges omedelbart uppgiften. Sådana beslut har fattats vid ett par tillfällen. Ett underkänt hundekipage får genomgå träning och kontrolleras på nytt innan det återigen tillåts att utföra sökning mot person. De hundekipage som användes på Hinseberg har vid utbildnings- och kontrolltillfällen aldrig visat svårigheter att utföra uppgiften på ett korrekt och tillfredsställande sätt.

Kriminalvården genomför visitationer av person med hjälp av hundekipage enligt två modeller. Den ena modellen, "tullfiltermodellen", innebär att hunden oftast söker mot en eller flera personer som gående passerar förbi hunden. Den andra modellen, som användes i det nu aktuella fallet, innebär att hunden nosar mot en person som sitter på en pall. Kriminalvården kommer härfter att begränsa yttrandet till att röra

den senare modellen, som mer preciserat kan beskrivas enligt följande. Den person som skall visiteras sitter påklädd ned på en pall och ombeds därefter att sitta stilla samt att inte prata med eller klappa hunden. Om personen ifråga sätter sig med benen i kors uppmanas han eller hon att sitta med båda fötterna på golvet i en helt naturlig sittställning. Hunden får därefter nosa runt personen. Föraren har kontroll över hunden genom stramt koppel och är mycket uppmärksam på hundens beteende, dels så att hunden inte blir för närgången, dels för att läsa av signaler från hunden. Hundföraren styr visitationen så att den blir så skonsam som möjligt för den berörda personen. Hundföraren skall beakta den hundrädsla som kan föreligga. Det är hundens signaler som styr hur visitationsarbetet fortsatt läggs upp. När en av kriminalvårdens hundar uppfattat en indikation på narkotika är den dresserad att upphöra med sökandet och istället markera ”träff” genom att antingen sätta sig ner eller genom att markera med tass. Därefter vidtar andra åtgärder. Merparten av de narkotiska preparat som hundarna gjort markeringar för anträffas i underlivet eller i bröst.

Eftersom en hund är en levande varelse kräver användandet av hund vid tvångsåtgärder särskild försiktighet och gott omdöme. Användandet bygger på hundförarens förmåga att bedöma bland annat hundens karaktär och sina möjligheter att kontrollera eller behärska hunden och att anpassa användandet av hunden till den enskilda situationen och till den som utsätts för tvångsåtgärden.

Visitationen vid Hinseberg

Den 2 februari 2007 genomfördes en s.k. grundlig visitation vid anstalten Hinseberg med medverkan av Kriminalvårdens hundekipage. En grundlig visitation är en säkerhetsinriktad genomsökning av särskilt utvalda utrymmen. En sådan visitation syftar till att kontrollera förekomst av droger, narkotikaverktyg, vapen eller rymningsförberedelser. En grundlig visitation av lokaler kombineras ibland med kroppsvisitation eller, om det behövs, kroppsbesiktning, av personer som har haft särskild anknytning till lokalen. De lokaler som genomsöktes vid det nu aktuella tillfället var bostadsrummen och de allmänna utrymmena inklusive skollokalen. De intagna som vistats i skollokalen visiterades innan de lämnade lokalen.

Visitationerna av de intagna skedde med hjälp av två hundekipage, varav ett hade en manlig hundförare och ett hade en kvinnlig sådan. Visitationerna genomfördes inomhus i den hall som finns i skolbyggnadens nedre plan och skedde enligt den modell som beskrivits ovan. Kriminalvården tillbakavisar uppgiften om att någon av hundförarna skulle ha pressat hundens nos mot någon intagens kön eller att visitationen skulle ha genomförts i syfte att sexuellt trakassera de intagna.

Författningsreglering

Enligt artikel 3 i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna får ingen utsättas för tortyr, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Varje medborgare är vidare enligt vad som följer av 2 kap. regeringsformen gentemot det allmänna skyddad mot påtvingade kroppsliga ingrepp samt mot kroppsvisitation. Begränsningar av denna rättighet får göras i lag enligt vad som framgår av 2 kap. 12 § regeringsformen.

En intagen får enligt 52 a § första stycket lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt (KvaL) kroppsvisiteras för eftersökande av otillåtna föremål när

- 1) det finns anledning att anta att ett sådant föremål skall anträffas på honom,
- 2) han återkommer efter en vistelse utanför anstalten, 3) han skall ta emot eller har haft oöväntat besök, eller 4) det görs stickprovsvis eller i anslutning till en större undersökning som av säkerhetsskäl görs av ett utrymme inom anstalten och den intagne har eller har haft särskild anknytning till utrymmet som berörs av undersökningen. Enligt bestämmelsens tredje stycke får en intagen därutöver underkastas sådan yttlig kroppsvisitation som bedöms nödvändig av säkerhetsskäl och som endast syftar till att söka efter vapen eller andra farliga föremål.

Med kroppsvisitation avses enligt 28 kap. 11 § rättegångsbalken en undersökning av kläder och annat som någon bär på sig samt av väskor, paket och andra föremål som någon har med sig. Med ytlig kroppsvisitation avses att känna utanpå kläderna för att kontrollera om personen ifråga bär på sig ett vapen eller annat farligt föremål (se Brottsbalken, en kommentar, avsnitt KvaL:53).

En intagen får enligt 52 b § KvaL kroppsbesiktigas när det finns anledning att anta att ett otillåtet föremål skall anträffas på honom. Av samma bestämmelse framgår att kroppsbesiktning, i den utsträckning det behövs, får göras även i fall som avses i 52 a § första stycket 2–4 och andra stycket.

Med kroppsbesiktning avses enligt 28 kap. 12 § andra stycket rättegångsbalken en undersökning av människokroppens yttre och inre samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov.

Av 52 c § KvaL framgår följande. Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får inte göras mer ingående än vad ändamålet med åtgärden kräver. All den hänsyn som omständigheterna medger skall iakttas. Om möjligt skall ett vittne närvara. Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna får inte verkställas eller bevitnas av annan än en kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Följande åtgärder får emellertid verkställas och bevitnas av en man, nämligen 1) kroppsvisitation som avses i 52 a § tredje stycket, 2) kroppsvisitation som enbart innebär att föremål som en person bär med sig undersöks, 3) kroppsvisitation som sker med metalldetektor eller liknande teknisk anordning, och 4) kroppsbesiktning som enbart innebär att blodprov eller alkoholutandningsprov tas.

Kriminalvårdens bedömning

När eller hur Kriminalvården får använda tjänstehund som hjälpmedel vid tvångsåtgärder är inte särskilt reglerat i lag eller annan författning. Detta innebär att en tjänstehund får användas som hjälpmedel under förutsättning att det finns laga stöd för själva den tvångsåtgärd som utförs (jämför Annika Norée, Laga befogenhet, Polisens rätt att använda våld, Stockholms universitet 2001, s. 181 f).

Frågan är då vad det är för typ av tvångsåtgärd som har genomförts vid det aktuella tillfället. Enligt processlagsberedningen (SOU 1938:44 II s. 331) menades med kroppsvisitation ”en undersökning av någons kläder” och med kroppsbesiktning en ”undersökning av kroppen”. Vid en sökning med hjälp av hund enligt det tillvägagångssätt som har beskrivits ovan nosar hunden på ett kontrollerat sätt mot den intagnes kläder. Det är vanligt att hundens nos kommer i kontakt med den intagnes kläder och även med den påklädda kroppen. Det sker inte något kroppsligt ingrepp. Bortsett från att hunden är en levande varelse har själva tillvägagångssättet stora likheter med undersökning med hjälp av metalldetektor eller annan teknisk anordning. En sådan undersökning utgör en kroppsvisitation (se prop. 1993/94:24 s. 33). Vid kroppsvisitation med hjälp av en handdetektor förs detektorn över kroppen, inklusive insidan av benen, när den används. En sådan form av kroppsvisitation har av lagstiftaren betraktats som mindre ingripande än en kroppsvisitation som innebär att kläderna tas av innan de undersöks (se prop. 2003/04:3 s. 27 ff). Det ligger även nära till hands att jämföra tillvägagångssättet vid sökning med hund med tillvägagångssättet vid en ytlig kroppsvisitation. Här kan även en jämförelse göras med bestämmelserna om kroppsvisitation i lagen (2004:1100) om luftfartsskydd samt i lagen (1981:1064) om säkerhetskontroll i domstol. Enligt dessa bestämmelser görs skillnad på kroppsvisitation av mer väsentlig omfattning och sådan som inte är av mer väsentlig omfattning. En kroppsvisitation som sker med metalldetektor eller liknande bedöms vara av mindre väsentlig omfattning. Vid en kroppsvisitation av mindre väsentlig omfattning kan även förekomma att personen i fråga uppmanas ta av ytterkläderna, stå med benen isär och armarna utsträckta varvid kontrollören känner med sina händer över hela kroppen.

Det som sker vid en sökning med hund om det finns narkotika i kläderna, på eller inne i kroppen, är att hunden reagerar på den lukt som narkotikan avger. Även i detta avseende kan en jämförelse göras med en kroppsvisitation som genomförs med hjälp

av någon form av metalldetektor. Vid en sådan undersökning kan indikation ske beträffande metallföremål i kläderna, men även på eller inne i kroppen. En metalldetektor kan ge larm för implantat såsom exempelvis proteser och pacemakers. Vid misstanke om otillåtna föremål finns då möjlighet att fatta beslut om en mer ingripande undersökning i syfte att hitta det dolda föremålet.

Enligt Kriminalvårdens mening torde en sökning med narkotikahund på det sätt som beskrivits ovan innebära att en kroppsvisitation genomförs. Att hundens luktsinne uppfattar lukt från narkotika som inte bara dolts i kläderna utan även inne i kroppen förändrar inte denna bedömning. Kriminalvården menar vidare att en kroppsvisitation med hjälp av tjänstehund är mindre ingripande och integritetskränkande än en kroppsvisitation där den visiterade får ta av sig sina kläder. Det kan till och med förhålla sig så att en kroppsvisitation med hjälp av tjänstehund uppfattas som mindre integritetskränkande än en noggrann undersökning med metalldetektor eller en noggrann ytlig kroppsvisitation.

Nästa fråga är om den aktuella tvångsåtgärden, som utfördes mot kvinnliga intagna, har kunnat genomföras av manlig personal. Enligt huvudregeln i 52 c § andra stycket KvaL får en kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna inte utföras eller bevitnas av annan än en kvinna eller en läkare eller legitimerad sjuksköterska. Gemensamt för de former av kroppsvisitation som undantas från detta krav (se ovan under författningsbestämmelser) är att personen i fråga kan undersökas påklädd. Ett av undantagen är kroppsvisitation som sker med metalldetektor eller annan teknisk anordning. Undantaget, som även inkluderar visitationer som genomförs med hjälp av handdetektor mot kläderna, beror just på att visitationer med hjälp av teknisk utrustning mot en påklädd person är att betrakta som mindre integritetskränkande och därför bedöms kunna utföras av någon av det motsatta könet (se a prop. s. 34). Kriminalvården vill i första hand hävda att en undersökning med narkotikahund i detta avseende är att jämställa med en undersökning som görs med metalldetektor och att den därför kan anses falla in under undantaget i 52 c § andra stycket tredje punkten KvaL. Det faktum att både kroppsvisitation med teknisk anordning och med hjälp av hund kan genomföras utan att den undersökta personen behöver klä av sig, talar i vart fall de lege ferenda för att den borde kunna utföras av en man, även om den som undersöks är av kvinnligt kön.

Sammanfattningsvis bedömer Kriminalvården alltså att den aktuella åtgärden har varit förenlig med KvaL. Visitationsformen är vanligt förekommande i samhället och inom Kriminalvården. Åtgärden synes ha utförts i enlighet med de metoder som lärs ut och de vedertagna rutiner för hundsök som har skapats inom myndigheten. Kriminalvården anser därför att det saknas skäl till kritik.

Kriminalvårdens nuvarande tre år gamla riktlinjer berör inte närmare någon av de frågeställningar som har berörts ovan. Frågorna berörs inte heller i Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd för verkställighet i anstalt (jfr 4 kap. 18 § KVFS 2006:26). Kriminalvården avser av denna anledning, och för att ytterligare minimera risken för olämplig eller felaktig användning av hundekipagen, att i de styrande dokumenten tydligare klargöra de rättsliga frågeställningarna och andra avvägningar kring hundekipagens arbete.

— — —

AA gavs tillfälle att yttra sig över remissvaret.

I beslut den 16 november 2007 anförde *JO Cecilia Nordenfelt* följande.

Bedömning

Kriminalvården har tillbakavisat påståendet om att en hundförare pressat nosen på en hund mot intagnas kön. Ord står således mot ord. Ytterligare utredning i denna fråga framstår inte som meningsfull. Jag kan endast konstatera att den

utredning som föreligger i ärendet inte ger stöd för någon kritik från min sida i den delen.

I fråga om lagregleringen när det gäller användningen av tjänstehund vid kroppsvisitationer inom kriminalvården vill jag anföra följande.

Av 52 c § lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt framgår att kvinnor har tillerkänts ett särskilt integritetsskydd vid kroppsvisitation och kroppsbesiktning. Av bestämmelsen framgår att sådana åtgärder mot en kvinna, som huvudregel, inte får verkställas eller bevitnas av annan än en kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Detta gäller emellertid inte sådan ytlig kroppsvisitation som bedöms nödvändig av säkerhetsskäl och som endast avser eftersökande av vapen eller andra farliga föremål, eller kroppsvisitation som sker med metalldetektor eller liknande teknisk anordning. Det gäller inte heller en sådan kroppsvisitation som endast innebär att föremål som kvinnan bär med sig undersöks, eller kroppsbesiktning som enbart innebär att blodprov eller alkoholutandningsprov tas.

Undantagen har motiverats med att undersökning av väskor etc., liksom blodprovstagning och andra mindre ingripande undersökningsåtgärder, skall kunna utföras av såväl kvinnor som män, då det är fråga om undersökningar där integritetskränkningen inte kan sägas bli större bara därför att åtgärden utförs eller bevitnas av någon av motsatt kön (prop. 1993/94:24 s 50).

En kroppsvisitation med tjänstehund går knappast att hänföra till något av undantagen i 52 c §. Det kan konstateras att undantagen är noggrant angivna och mycket preciserade. Utrymmet för att mjuka upp bestämmelsen utan att legalitetsprincipen träds för när blir därmed starkt begränsat (jfr prop.1994/95:124 s. 40 f.). Härtill kommer att det enligt min mening inte heller är lämpligt att utan uttryckligt lagstöd begränsa tillämpningsområdet för bestämmelser som syftar till att skydda den enskildes integritet. Det nu anförda innebär, som lagen är utformad, att en visitation med tjänstehund av en kvinnlig intagen inte får utföras eller bevitnas av en man, såvida denne inte är läkare eller legitimerad sjuksköterska.

Kriminalvården har anført att en visitation med tjänstehund från integritetssynpunkt är att jämföra med åtgärder som enligt lagen får utföras av en man, oavsett kön på den som visiteras. Jag delar den uppfattningen. Om den som visiteras är en kvinna får dock, som ovan konstaterats, en man, som inte är läkare eller legitimerad sjuksköterska, inte utföra en visitation med hjälp av en tjänstehund. Det är även enligt min mening svårt att finna några sakliga skäl för denna skillnad. Det finns således anledning att överväga behovet av ytterligare undantag från regeln om att en kroppsvisitation eller kroppsbesiktning av en kvinna endast får utföras och bevitnas av en kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Jag överlämnar därför en kopia av detta beslut för kännedom till riksdagens justitieutskott och Justitiedepartementet.

Vad som i övrigt har framkommit i ärendet föranleder ingen ytterligare åtgärd eller något uttalande från min sida.